

היתר מכירה או אוצר בית דין? לקראת שמיטת תשפ"ב

הרב זאב וייטמן

פתיחה

בחמש השמיטות האחרונות מאז שמיטת תשמ"ז, עת שימשתי בתפקיד רב קיבוץ כפר עציון, קראתי באופן עקבי להשתדל להימנע ככל שרק ניתן מהפקעת מצוות השמיטה באמצעות מכירת הקרקעות לגוי, ולהעדיף כל אפשרות אחרת שאיננה מחייבת להפקיע את קדושת הארץ ואת חיוב השמיטה ע"י מכירת הקרקעות. בראש ובראשונה עוזדתי לשמור את מצוות השמיטה באמצעות מערכת אוצר בית דין, גם אם הדבר מחיליב לסמוך על הרבה קולות. חזרתי, הסברתי וטענתי שעדיפה בעיניי עשרת מונים שמירת שמיטה חלקית שעתידה להתרחב משמיטה לשמיטה על פני הפקעתה ע"י מכירת הקרקעות לגוי – גם לו תיאורטית היה ניתן לעשות הפקעה זו באופן מושלם ומהודר.

בכל חמש השמיטות הללו עמדתי בראש מערכות שונות שהפעילו אוצר בית דין – אוצר בית דין של כפר עציון, אוצר בית דין של תנובה, אוצר בית דין של הרבנות הראשית לישראל, אוצר בית דין של יישובי גוש עציון ועוד, וצברתי ניסיון רב בהפעלת אוצר בית דין בהתאם להלכה מחד גיסא, ומבלי ליפול לנטל על הציבור ועל המדינה – מאידך גיסא.

בדברים שלהלן, אקדים ואסכם את הסיבות שבגללן עוזדתי בכל השמיטות האחרונות להעדיף אוצר בית דין על פני היתר המכירה, אף שבמערכת אוצר בית דין מסתמכים על קולות רבות – הן בכל הנוגע לאופן המלאכות המותרות והן בנוגע לאופן שיווק הפירות בקדושת שביעית ולשמירת קדושתן. לאחר מכן, אסביר שההפקעה באמצעות היתר מכירה רחוקה מלהיות מושלמת, ויש בה תקלות מרובות. ואשלים בכך שלמרות כל זאת קיבלתי על עצמי בל"ג שבשמיטה הבעל"ט בתשפ"ב לא אחזור שוב לנהל מערכת אוצר בית דין ולא אעודד את החקלאים ללכת בכיוון זה, אלא אמליץ לבחור בין השבתת הקרקעות ובין הסתמכות על היתר המכירה. אשלים את הדברים בנקודות שנדרש להקפיד עליהן ולשים אליהן לב כדי לחזק ולבסס את היתר המכירה, כדי שלפחות מבחינה כשרותית לא נכשיל את הציבור באיסורי ספחים, אכילה אחרי מועד הביעור, מסחר בפירות שביעית ופגיעה בקדושת הפירות. אסיים בסקירת חלק מהשיפורים הרבים שנעשו במכירת הקרקעות בשמיטת תשס"ה, ושאיני מקווה שהם ייושמו גם בשמיטה הבעל"ט.

א. מדוע אוצר בית דין עדיף על היתר המכירה?

הראי"ה קוק זצ"ל כתב באחת מאגרותיו את הדברים הבאים: "ביסוד השמיטה עלינו לדעת שאנו חייבים להתאמץ בכל כוחנו לסבב את הדברים, שסוף כל סוף תהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש" (ח"א רפ"ט).

הראי"ה קוק הדגיש שהיתר המכירה הינו בבחינת הוראת שעה לאור המצב הקשה ששרר בארץ לפני מאה ועשר שנים – מצב המחייב לחלל שבת אחת כדי לשמור שבתות הרבה. ספק רב בעיניי אם הרב לא היה עומד היום – כאשר שמירת השמיטה איננה בגדר פיקוח נפש אלא בגדר בעיה כלכלית¹ – בראש הלוחמים כנגד המציאות שבה היתר של הוראת שעה הפך להיות הוראת קבע – זו השמיטה העשרים מאז ראשית ההתיישבות בתרמ"ט.

התנאים, שב"ה השתנו לבלי היכר מאז תקופת הראי"ה קוק בשמיטת תר"ע, מערערים מאוד גם מבחינה הלכתית את תוקפו וביסוסו של היתר המכירה. גם בתקופה שבה ארץ ישראל הייתה תחת שלטון הטורקים ואדמות הארץ היו בבעלותם, ובארץ היה רק מיעוט קטן מאוד של בעלי אדמות יהודיות – היתר המכירה היה היתר דחוק ביותר, מכיוון שלא פשוט שבעלות גוי מפקיעה את קדושת הפירות, וקשה עד מאוד לומר שהיא מפקיעה את איסורי המלאכה בשביעית, וכלל לא פשוט שמותר למכור את האדמות לגוי, ושיש בכלל אפשרות מעשית לעשות זאת מבחינת משפט המדינה וחוקיה, וכמעט בלתי אפשרי לעשות זאת עם גמירות הדעת הנדרשת לצורך ביצוע הקניין.

לדעתי, פשוט וברור שיש משמעות הלכתית דרסטית מבחינת תקפותו של היתר המכירה להבדל הענק בין תקופת הרב קוק, שביסס את היתר המכירה, ובין תקופתנו שלנו. יש משמעות הלכתית לעובדה שאז הקרקעות היו בבעלות השלטון העותמאני הלא יהודי, ובמצבנו כיום ב"ה הקרקעות בבעלות מדינת ישראל היהודית. יש משמעות לעובדה שאז הקרקעות שעובדו ע"י יהודים היו מיעוט מבוטל מאדמות ארץ ישראל, ובמציאות כיום ב"ה רובן המוחלט של הקרקעות מעובדות ונמצאות בבעלות יהודים. ויש משמעות מבחינת תוקף והיקף חיוב השמיטה בימינו לעובדה שהריכוז הגדול ביותר של יהודים נמצא כיום בארץ ישראל, ולעובדה שמדינת ישראל הינה מדינה יהודית ריבונית שארץ

1. הדברים נכתבים בעידן הקורונה. מבלי להיות כלכלן ניתן להעריך כמעט בוודאות שהנזק הכלכלי כתוצאה משמירת השמיטה איננו מגיע למאית מהנזק הכלכלי שנגרם בעקבות השבתת המשק כולו בתקופת הקורונה והמיתון והאבטלה שנגרמו בעקבותיה.

ישראל נמצאת תחת ריבונותה ושלטונה. ויעוין במה שהרחבתי על כל הנ"ל בספרי "לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל".

כל זאת, מעבר לקושי האיזולוגי והאמוני וההלכתי שיש בכך, שבמקום לרדוף אחר קיום מצוות, אנו מפקיעים אותן מעלינו. מה עוד שאנו מפקיעים את קדושת הארץ לעניין חיוב המצוות התלויות בה, ושאחת לשבע שנים אנו כביכול אומרים לקב"ה שאנו רוצים לחזור ולחיות בגלות, במקום שאין חייבים בו במצוות התלויות בארץ, ושאת כל זה אנו עושים ע"י מכירת אדמת ארץ ישראל לגוי וכביכול בהוצאתה של הארץ מרשותנו כדי שלא תחול בה קדושת הארץ. במקום להודות על הזכות הגדולה והחלומית שזכינו למציאות שמצוות אלו חזרו ונגאלו מתהום השכחה והנשייה אחרי כל כך הרבה שנות גלות, אנו מבקשים להפקיע את חיובן מעלינו בגלל שהן מכבידות עלינו.

אשר על כן, העדפתי תמיד לדחוף ולעודד חקלאים, רבנים וצרכנים לעשות ככל שביכולתנו על מנת לקיים את המצווה, וגם אם ישנם קשיים רבים המחייבים לנקוט בדעות המקלות, הן מבחינת איסור מלאכות והן מבחינת שיווק הפירות בארץ ובחו"ל, זה עדיף בעיניי על פני הגישה הזוגלת בהפקעת המצווה והתעלמות מוחלטת מקיומה. גם אם בסופו של דבר מקלים, הרי עושים זאת רק אחרי דיונים הלכתיים מעמיקים בהלכות שמיטה, ורק לאחר מציאת פתרונות הלכתיים מספקים – וגם בכך יש יתרון גדול וצעד חשוב בהתקדמות למימוש חזונו של הרב קוק זצ"ל שקמעה קמעה "תהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש". כידוע, קיום מצוות השמיטה הינו תנאי לחיזוק אחיזתנו וביסוסנו על אדמת הקודש, כמו שח"ו חילולה של שבת הארץ גורם לגלות מהארץ – כמובטח וכמפורש בתורה.

ב. הקשיים שיש בהיתר המכירה

ספקות רבים הועלו ביחס להיתר המכירה. הרב שלמה גורן, למשל, סבר שלאחר הקמת מדינת ישראל, כשהריבונות ובעלות-העל על אדמות הארץ נמצאות בידי העם היהודי, יש קושי גדול מאוד להעביר לגוי את הבעלות על קרקעות המדינה. אחרים העלו את הקושי המשפטי לאור חוקי המדינה בדבר מכר מקרקעין בכלל, ומכירת קרקעות המדינה ללא יהודי בפרט. עוד ציינו את העובדה שהרב קוק עצמו מסביר שהסיבה שלא נקטו בהיתר המכירה בתקופת חז"ל נובעת מכך שהיה רוב יהודי בארץ, ובמציאות כזו אין מקום להפקעת קדושת הארץ ע"י מכירתה לגוי. אחרים חששו שהמכירה כלל לא חלה בגלל חוסר גמירות דעת מצד הקונה והמוכרים – גמירות דעת שהיא הכרחית לביצוע הקניין.

מעבר לסיבות ההלכתיות והאיזולוגיות קיימות גם בעיות מעשיות שמקשות על הפעלת היתר המכירה, באופן שיחול הלכתית ומשפטית:

1. ביצוע המכירה דורש עבודה מוקדמת רבה כדי לוודא שמחתימים על הרשאות למכירת הקרקעות רק את בעלי הזכויות והסמכויות למכור אותן. בעבר החתימו משווקים של תוצרת חקלאית על הרשאה למכירת אדמות, ובעקבות זאת הם קיבלו אישור שבתוצרת שהם משווקים אין חשש ספיחים לפי היתר המכירה, כאשר הם בכלל לא היו בעלי האדמות אלא רק משווקי התוצרת, וממילא ברור שהם לא יכלו כלל לתת הרשאה למכירת קרקע שאינה שלהם. כמו"כ הונפקו אישורי מכירת קרקעות למגדלים שגידלו את תוצרתם על אדמות ששייכות לאחרים, ושללהם אין כל סמכות למוכרן. לעיתים הונפקו אישורי מכירה לחקלאים שהינם בעלי רשות בקרקע ואין להם סמכות למכור קרקע זו לאחרים, ובוודאי שלא לקונה שאינו יהודי, ללא קבלת אישור האגודה שהיא החוכרת הישירה ממנהל מקרקעי ישראל, וגם הסכמת האגודה (שאיננה יכולה לתת הסכמה ללא החלטה מסודרת באספת חברים של חברי האגודה) איננה מספקת ללא קבלת אישור ממנהל מקרקעי ישראל.

אם ההרשאות למכירת הקרקע ניתנות ע"י מי שאינם מוסמכים למכור את הקרקע בכל חלקה וחלקה, הרי שגם אם יעשו את המכירה עצמה בהידור ועם כל הקניינים הנדרשים – לא יהיה לה כל תוקף הלכתי, משפטי וחוקי, והיא תהיה בבחינת חוכא ואטלולא, או כדברי הרמב"ם ההערמה המותרת תהפוך להיות מרמה אסורה.² במקרה כזה אנשים יחשבו שהם סוחרים וצורכים פירות היתר מכירה המותרים באכילה ושאין בהם קדושת שביעית, כאשר בפועל הירקות יהיו ספיחים אסורים, הפירות יהיו קדושים בקדושת שביעית, והחקלאים ייכשלו באיסורי עבודה בשביעית.³

2. מלבד הדרישה היסודית שהחותמים על ההרשאות חייבים להיות בעלי הזכויות והסמכות למכור את הקרקעות, הם חייבים להבין את משמעות חתימתם. מניסיון למדנו שיש רבים שלו היו מבינים את משמעות הכתוב בהרשאה שהם חותמים עליה, הם לא היו מסכימים לחתום עליה, אלא אם כן הם יהיו בטוחים שאין להרשאה כזו כל תוקף משפטי מעשי והיא נייר הלכתי רבני גרידא. הבנת משמעות חתימתם והתחייבותם הינה תנאי לגמירות דעת הנדרשת כדי שהמכירה תחול.

2. פירוש המשנה תמורה פרק ה: "והתחבולה המותרת נקראת הערמה, ושאינה מותרת מרמה".
 3. דוגמה אחת מרבות משמיטת תשס"ח הייתה שיווק בצל בשווקים רבים ע"י חברה גדולה, על סמך אישור היתר מכירה שניתן לה מרב מסוים, והתברר שהאישור ניתן לאחר שהחותם על ההרשאה למכירת הקרקע היה בעל החברה המגדלת על הקרקעות, בשעה שהאדמות שהבצל גדל עליהן היו שייכות למושב, שנתן לחברה לגדל על אדמותיו. המושב עצמו כלל לא חתם על ההרשאה למכירת אדמותיו. זאת בנוסף לעובדה שהחתימה על ההרשאה וביצוע המכירה עצמה היו הרבה אחרי שתילת הבצל באדמה.

3. לגבי קרקעות ביהודה ושומרון יש בעיה חוקית ומשפטית מסובכת מאוד, ויש צורך בתיקוני חקיקה כדי לאפשר את מכירת הקרקעות גם באזורים אלו.⁴

אם כן, הן החשיבות הגדולה לשמור את מצוות השמיטה בימינו, והן הקושי הגדול – רעיוני ומעשי – להפקיע את קדושת הארץ ע"י מכירת האדמות לגוי, הביאו לכך שעודדתי ב-35 השנים האחרונות, מעל במות רבות ומגוונות, במאמרים, בסימפוזיונים ובפולמוסים, לצמצם במידת האפשר את השימוש בהיתר המכירה ולהתמודד עם קיום מצוות השמיטה במסגרת אוצר בית דין.

ג. לקראת שמיטת תשפ"ב

אם כך הם פני הדברים, מדוע קיבלתי על עצמי בל"ג לקראת שנת השמיטה הבעל"ט שלא לחזור שוב ולנהל מערכת אוצר בית דין ולא להיות שותף בבית דין שמנהל אוצר בית דין?

הסיבה היחידה היא שנוכחתי לדעת שהן הצרכנים והן הרבנים אינם מעוניינים להיות שותפים לשמירת השמיטה, ומעוניינים אך ורק בתוצרת נכרים (מאדמות נכרים מקדמת דנא או מאדמות שנמכרו לנכרים לפני שנת השמיטה), שאין בה קדושת שביעית ולא נוהגים בה הלכות שביעית המפורטים במסכת שביעית. גם הצרכנים וגם הרבנים אינם מעוניינים בתוצרת שמיטה שיש בה קדושת שביעית ושמשווקת באמצעות אוצר בית דין, והם אינם מעוניינים בקיום מצוות שמיטה במטעים ובשדות על אדמות יהודים – קיום המתבטא בעבודה במטעים ובשדות בהתאם למלאכות המותרות המפורטות במסכת שביעית, ובחובה לנהוג בהם את איסורי המלאכות המפורטים שם. מכיוון שכך, אין כל אפשרות להקים מערכת אוצר בית דין לשמירת שמיטה מבלי לגרום נזקים והפסדים גדולים לחקלאים, שמוכנים לשמור שמיטה ולהצטרף למסגרת אוצר בית דין, מכיוון שלאחר מכן אין מי שיצרוך את תוצרתם, וכתוצאה ישירה מכך אין לביה"ד כל אפשרות לכסות את הוצאותיהם כשלוחי בית דין וכמי שפועלים בשליחותו. ומכיוון שניסיון השמיטות שעברו מלמד אותי שאינני יכול להבטיח לחקלאים את כיסוי הוצאותיהם על

4. ד"ר חגי ויניצקי – הרצאה במסגרת כנס ט"ו בשבט תשע"ה של מכון התורה והארץ בנושא "היתר המכירה – היבטים קניינים על פי המשפט הישראלי". ההרצאה נמצאת באתר המכון. מצד שני, דעת הרב גורן הייתה שאם מדינת ישראל איננה מספחת את יהודה ושומרון, הרי שבעלות העל של האדמות הינה ערבית, וממילא יש מקום לומר שאדמות אלו שייכות ללא יהודי גם בלי מכירה. יחד עם זאת בפועל גם הרב גורן סבר שיש לבצע שם מכירה באמצעות המושלים הצבאיים (ראה על כך מאורות א – רבעון הרבנות הראשית לישראל – סתיו תש"ם עמ' 51).

עבודתם בשליחות בית הדין ולהבטיח שהם לא יספגו הפסדים גדולים וניכרים, איני מרגיש שביכולתי לבוא ולעודד אותם להיכנס למסגרת אוצר בית הדין.

כמו-כן, בית הדין הינו נציג הציבור, והוא מעבד לטובת הציבור את השדות והמטעים ושוכר לשם כך פועלים שיבצעו את המלאכות הנחוצות באופן מותר. ואם מתברר לבסוף שהציבור כלל לא מעוניין בתוצרת בקדושת שביעית שגדלה בשדות ובמטעים, הרי שבכך נשמטת הקרקע מתחת פעילותו וסמכותו של בית הדין כנציג הציבור.

כפי שכתבתי ואמרתי מעל הרבה מאוד במות, קיום מצוות השמיטה מותנה ואפשרי אך ורק בכפוף לשיתוף פעולה מלא בין החקלאים, הרבנים והצרכנים. כשמשלוש הצלעות הללו רק החקלאים משתפים פעולה, אין כל אפשרות להגיע לקיום מצוות שבת הארץ בארץ ישראל.

עובדה מצערת זו אינה מותירה בידינו ברירה אלא להשבית את הקרקעות ולא לטפל בהן כלל, או לבחור באפיק היתר המכירה – שהופך בכך לצערנו להוראת קבע במקום שהוא היה אמור להיות בגדר הוראת שעה בלבד לתקופה קשה ביותר, תקופה השונה לחלוטין מהמציאות שלנו כיום.

ד. כיצד יש לשפר את היתר המכירה?

כדי שהיתר המכירה יהיה מקובל כמו היתר עסקא וכמו מכירת חמץ וכמו פרוזבול ומכירת מבכירות שהכול סומכים עליהם, עלינו לדאוג כאמור שהיתר המכירה יהיה בגדר הערמה המותרת ולא יהפוך להיות מרמה בהגדרת הפירות, הירקות והדגנים כהיתר מכירה מבלי שבאמת הקרקע נמכרה לנכרי כדין ובאופן המועיל הלכתית ומשפטית.

אם לא נפעל ונעשה הכול כדי שההרשאות תיחתמנה ע"י בעלי הסמכות למכור מבחינה חוקית, ואם לא נדאג שהחותמים יבינו את משמעות ההרשאה שהם חותמים עליה ותהיה להם גמירות דעת והסכמה לכל הכתוב בהרשאה שהם חותמים עליה, ואם לא נדאג לכך שהסכם המכר ייעשה בהתאם לחוק ובהתאם להלכה באופן שתהיה בו גמירות דעת מצד המוכרים והקונה – אזי יש חשש גדול שכל מי שיוציא אישורי היתר מכירה עלול להכשיל את החקלאים באיסורי עבודה ושמירה האסורים בשביעית, ולהכשיל רבים מאוד מציבור הצרכנים באיסור אכילת ספיחים ובאיסור אכילה אחר מועד הביעור ובפגיעה בפירות שיש בהם קדושת שביעית.

אם אכן רוצים לעשות את היתר המכירה ברצינות ובאחריות ובאופן שהוא אכן יחול, יש לקחת בחשבון שמן הסתם יהיו מקרים שבהם לא יהיה ניתן להחתיים את בעלי הקרקע או את בעלי הרשות והסמכות למכור, כמו למשל בקרקעות פרטיות שלא תהיה אפשרות

לאתר את בעליהן, ובמקרה כזה אי אפשר יהיה להנפיק לתוצרת שגדלה בהן אישור כשרות על סמך היתר המכירה.

לעיל בהערה 1 הובאה זוגמה להיתר מכירה לבצלים שניתן מבלי שהקרקע נמכרה והביא להכשלת רבים. זוגמה נוספת לבעייתיות הגדולה שבמכירת הקרקעות אוכל להביא מסיפור אישי. קרקע חקלאית בצפון הארץ נמצאת בבעלות משפחתנו, וחקלאים מהאזור מגדלים עליה גידולים אורגניים. גם אם נציגי הרבנות יגיעו לחקלאי המגדל על אדמות אלו והוא יחתום על הרשאה למכירת הקרקעות, ועל סמך זה יינתן לו אישור שהוא מכר את הקרקעות כדין ותוצרתו מותרת – ברור ופשוט שאין כל ערך למכירה זו, מכיוון שלחקלאי המגדל על קרקע השייכת למשפחתנו אין כל סמכות לתת הרשאה למכירת קרקע שאיננה שלו. הסיכוי שיגיעו – ללא עבודת הכנה יסודית ומקצועית – אל בני משפחתי, על מנת שהם יחתמו על ההרשאה למכירה, הינו קלוש ביותר עד אפסי.

באופן דומה יש קרקעות שבעליהן החוקיים נמצאים בחו"ל, ושקשה עד בלתי אפשרי לאתר אותם, וממילא גם אם יוודע שהמגדל מגדל על קרקע פרטית השייכת למישהו אחר – יהיה צורך לומר לו שבמקרה שלו לא ניתן למכור את הקרקע, ולא ניתן לתת הכשר לגידולים שהוא יגדל עליה.

כל אלו הן בעיות טכניות שנוגעות לאפשרות לבצע את מכירת הקרקעות כדין. מעבר לזה יש כמובן שאלות הלכתיות רבות שבגללן רבים מפקפקים בתקפותו של היתר המכירה בימינו – שאלות שלחלקן אפשר וצריך למצוא מענה, ובכך לשפר את המכירה ולהתאימה למציאות ימינו, באופן שיפחית את הערעורים על תוקפה.

ה. שיפורים בהרשאות ובנוסח המכירה שנעשו לקראת שמיטת תשס"ח⁵

בשמיטת תשס"ח, כשעמדתי בראש ועדת השמיטה של הרבנות הראשית לישראל, התייעצנו עם עורכי דין המומחים בתחום המקרקעין ועם גדולי הפוסקים בתחום חושן משפט. בליווי של הפוסקים והמומחים הללו ניסחנו את הסכם המכר מחדש וגם את ההרשאות שעליהן חתמו בעלי הזכויות, באופן ששיפר מאוד הן את גמירות הדעת מצד החותמים והן את המכירה עצמה, וצמצם מאוד את האפשרות לערער על תוקפה של המכירה מבחינה הלכתית ומשפטית.

5. תקציר ממאמר מקיף לסיכום המכירה שנעשתה בתשס"ח, שפורסם בביטאון צהר לב (תשס"ח), עמודים 83-94.

שטר המכירה נוסח בדומה לחוזה מכירה משפטי, כאשר מצד אחד הוא לא הרתיע את בעלי האדמות והיה מקובל ומוסכם גם עליהם, ומצד שני הוא הביא לכך שהמוכרים והקונה קראו והבינו כל פרט, דבר שהגביר מאוד את גמירות הדעת של המוכרים והקונה וצמצם את האפשרות של המוכר לטעון ש"בלבו ובלב כל אדם" אין כל כוונה למכירה ולקניין, והללו נעשים רק מחמת אונס ומתוך הבנה שאין במכירה ובקניין כל ממש.

הגשת מסמכים המנוסחים באופן משפטי לחקלאים גררה ממילא צורך לשבת עם כל אחד ואחד ולהסביר לו את משמעות הדברים, מכיוון שהחקלאים לא הסכימו לחתום על מסמכים כאלו מבלי להבין את משמעותם.

הדיונים הארוכים והמתישים ביותר נעשו מול מנהל מקרקעי ישראל, שבעבר נציגיו חתמו על הרשאות הרבנות מבלי לקרוא אותן ומבלי להבין את משמעותן, מכיוון שהם לא התייחסו אליהן ברצינות וכבעלי תוקף מחייב. לא כן היה בתשס"ח. עד לרגע האחרון התנהלו דיונים על כל פסיק ועל כל מילה ונעשו שינויים עד הרגע האחרון, כך ששוב אין כל אפשרות לטעון כנגד המכירה שנעשתה בתשס"ח לא טענת חוכא ואטלולא ולא טענת חוסר גמירות דעת.

אחד השינויים המשמעותיים היה בכך שהמכירה נעשתה ישירות ממנהל מקרקעי ישראל לקונה הלא יהודי, וכפי שמתבצעת כל מכירת קרקע אמיתית ורצינית, ולא באמצעות ייפוי כוח של המוכרים לרבנות על מנת שזו תבצע את המכירה בשמם – דבר הנוהג רק במכירות הלכתיות.

בה בעת נעשתה עבודה רבה לאתר את בעלי הקרקעות ולהחתיים אותם ואת כל בעלי הזכויות על הקרקעות, ולא להסתפק בהחתמת המגדלים, שאומנם הם בעלי האינטרס לקבל את אישורי המכירה מהרבנות, כדי שיוכלו לשווק את תוצרתם, אך במקרים רבים, הם אינם בעלי הזכויות ובעלי הסמכות למכירת הקרקעות.

המכירה לא הייתה כללית על כל אדמות המדינה, אלא צורף נספח המפרט את הקרקעות שנמכרו, וצורפו מפות המסמנות את כל השטחים שנמכרו. בסה"כ נמכרו כ- 1,750,000 דונם (כשבעה אחוזים בלבד משטח המדינה) במאות יישובים במחיר של 70 מיליארד ₪.

כאמור, רצינות המכירה הוכחה גם בכך שהיועצים המשפטיים של מנהל מקרקעי ישראל ניהלו עימנו דיונים ארוכים, מתישים ורצופי משברים לגבי סעיפי החוזה ונוסח השטרות שייחתמו על ידם. דיונים ארוכים נערכו גם על עצם העובדה שהם נדרשו לחתום

על הסכם המכר, משום שלא הסתפקנו בחתימתם על הרשאה לביצוע המכר באמצעות הרבנות הראשית.

כדי להבין עד כמה המכירה בשנת תשס"ח לא הייתה בגדר חוכא ואטלולא, אלא מכירה רצינית ומשמעותית לא פחות מאשר מכירות החמץ או מכירות אחרות הנעשות למטרות הלכתיות שונות, נציין שמנהל מקרקעי ישראל דרש כתנאי לחתימתו על הסכם המכר מסמך מרשות המיסים שיאשר שהעסקה פטורה ממיסים (בהתאם לחוק השמיטה שנתקבל ב-1979). דרישה נוספת של המנהל, שאף היא מעידה על רצינות המכירה, הייתה לקבל התחייבות כתובה של הקונה שתוכנס לחוזה, שהוא לא ירשום הערת אזהרה בטאבו על סמך ההסכם שייחתם עימו.

כמו"כ ביקש מנהל מקרקעי ישראל להיות מעורב בבחירת הקונה הגוי, מתוך רצון להבטיח כי הקרקעות תימכרנה לגוי אמין ונאמן למדינת ישראל, כדי שמדינת ישראל לא תחשוש להפקיד בידיו את קרקעותיה למשך שנת השמיטה. ואכן, בהתאם לבקשת מנהל מקרקעי ישראל ושר הבינוי והשיכון הממונה על מנהל מקרקעי ישראל, הקונה היה דרוזי ששירת בצבא כמח"ט וכסגן מפקד אוגדת עזה, ולאחר מכן שימש כנספח צבאי של ישראל באחת ממדינות מזרח אירופה.

אע"פ שהמכירה של רוב הקרקעות נעשתה ע"י מנהל מקרקעי ישראל, שהוא בעל הקרקעות ובעל הסמכות למוכרן, הרי כאמור למכירה זו קדמה מכירה של כל הזכויות של חוכרי הקרקע, בעלי הרשות והמגדלים למנהל מקרקעי ישראל, באמצעות ייפוי כוח שנחתמו ע"י כל בעלי הזכויות. זאת כדי שבעת המכירה תהיה למנהל הסמכות המלאה למכור את הקרקעות ושהזכויות המלאות עליהן תהיינה בידיו. יש לציין שגם לגבי חתימה על הרשאות אלו נתקלנו בחששות מצד חלק מבעלי הזכויות, והיה צריך לנהל דיונים ולהבהיר הבהרות לעורכי דינם.

אף שמטרת כל השינויים הללו הייתה שהמכירה תתבצע באופן חוקי-משפטי, וכפי שמתבצעות מכירות רגילות במדינה, הרי שהיה לכך גם יתרון נוסף: המכירה לא נעשתה בשליחות אלא ישירות, באופן שלא ניתן לערער על המכירה מטעמו של החזו"א, שסבר שמכירת קרקעות לגוי הינה עבירה, ומכיוון שאין שליח לדבר עבירה, מכירה שאינה ישירה אינה חלה לדעתו.

אומנם מכירת הזכויות של כל בעלי הזכויות למנהל מקרקעי ישראל נעשתה באמצעות הרשאה שניתנה לשלוחי הרבנות הראשית, אבל במכירה זו לא הייתה כל עבירה, מכיוון שמכירת כל הזכויות הייתה למנהל מקרקעי ישראל – ובמכירה כזו ברור שאין כל עבירה. והמכירה לגוי ע"י מנהל מקרקעי ישראל נעשתה באופן ישיר, ולכן אף למי שיטען שיש

במכירה כזו עבירה, הרי שאי אפשר לפקפק בחלוקת מהטעם שאין שליח לדבר עבירה, כי היא נעשתה באופן ישיר שגם לדעת החזון איש מועיל.⁶

שינוי נוסף שנעשה באופן המכירה היה שבמקום מכירה לזמן נעשתה מכירה גמורה בתנאי שהקונה ימכור חזרה את הקרקעות שקנה לאחר כשנה וחצי. שינוי זה אפשר לוותר בנוסח המכירה על הרשות המפורשת לקלקול הקרקעות ולעקירת האילנות – רשות שבלב כל אדם פשוט ידוע וברור שאין לגביה כל גמירות דעת. במכירה לזמן יש צורך להדגיש שהיא כוללת רשות לחפירת בורות, שיחין ומערות, כדי שלא יתעורר ספק שמא מדובר בשכירות ולא במכירה, מה שאין כן במכירה גמורה שבה אפשר לוותר על הכנסת סעיף בעייתי זה להרשאה. שינוי זה הביא לכך שהמכירה נעשתה בנוסח, בתנאים ובאופן שאין כל סיבה לומר שאין לגביה גמירות דעת מצד המוכרים או בעלי הזכויות.

כדי לתת תוקף נוסף לחתימת כל בעלי הזכויות על מסמכי המכר, נדרשו האגודות לכנס אספה כללית של חברי האגודה, על מנת לאשר את העברת הזכויות למנהל מקרקעי ישראל לצורך מכירת הקרקעות לגוי לצורך השמיטה.⁷

כדי להדר גם בשאלת המחלוקת לגבי איסור לא תחנם, נבחר לצורך המכירה קונה גוי שהצהיר על שמירת שבע מצוות בני נח, ושיש לו קרקע בארץ, באופן שלא המכירה גורמת לחנייתו בארץ. ואף שאין מקבלים בזמן הזה גר תושב, הרי שגם בימינו מסתבר שאין איסור להושיב גוי כזה בינינו.⁸

כחמישה אחוזים מהיקף המכירה היו של קרקעות פרטיות שאינן שייכות למדינת ישראל. מלכתחילה הכוונה הייתה שכל בעלי הקרקעות הפרטיות ימכרו אף הם את קרקעותיהם ואת כל הזכויות שיש להם בקרקעות אלו למנהל מקרקעי ישראל, וקרקעות אלו יהיו אף הן חלק מהמכירה שתתבצע בין מנהל מקרקעי ישראל לקונה הגוי. מכיוון שמנהל מקרקעי ישראל הביע התנגדות מוחלטת להיות מעורב במכירת קרקעות פרטיות שאינן

6. זאת מלבד העובדה שספק בכלל אם ניתן לדבר על עבירה של גוף מנהלי, שאי אפשר לומר שהוא מחויב במצוות ושהוא נענש או נדון על עבירות, מכיוון שאף ששם ישראל עליו, אי אפשר לראותו ולהחשיבו כאדם מישראל החייב במצוות.

7. באחד המקרים דחתה האספה הכללית את הבקשה למכירת הקרקעות, ובמושב זה לא היה ניתן לבצע את המכירה, עד שלא כונסה אספה כללית נוספת, שבה שונתה ההחלטה.

8. נוסח ההצהרה היה: "הריני לאשר בזה כי אני מאמין בא-להים ומכבדו ונמנע מלקללו, וכן אני נמנע מעבודת פסילים. כמו"כ, אינני אוכל בשר שנחתך מבעלי חיים לפני המתתם. אין צורך לומר שאני שומר חוק ומשפט ומקפיד על איסור גזל, שפיכות דמים וניאוף. כמו"כ, אני מאשר כי יש לי אדמה או בית בבעלותי ברחבי מדינת ישראל". הצהרה זו נחתמה בפני עורך דין.

שייכות למדינת ישראל, נמכרו הקרקעות הללו באמצעות משרד עורכי דין, לאחר שזה קיבל ייפוי כוח מכל בעלי הקרקעות הפרטיות לבצע מכירה כזו מטעמם ובשליחותם. מכירה זו כן נעשתה בדרך שליחות, אף שהמוכרים היו בעלי הקרקעות עצמם שמכרו את קרקעותיהם באמצעות עורכי דינם, כנהוג בהרבה מאוד מכירות מקרקעין במדינה.

סיכום

1. חוסר רצונם של הצרכנים והרבנים להשתתף בקיום מצוות השמיטה במטעים ובשדות וחוסר נכונותם להתמודד עם פירות בקדושת שביעית אינם מאפשרים להמליץ לחקלאים על קיום מצוות השמיטה במסגרת אוצר בית דין.
2. לאור זאת, מי שיוכל להשמיט ולהוביר את אדמתו בשמיטה יבורך, ומי שאיננו יכול לעמוד בכך מבחינה כלכלית – יפנה לפתרון היתר המכירה.
3. כדי שהיתר המכירה יהיה בגדר הערמה המותרת ולא מרמה האסורה, אי אפשר להסתפק בהחתמה של כל החקלאים על הרשאות למכירת זכויותיהם בקרקעות, אלא יש לברר אצל כל חקלאי למי שייכת הקרקע שעליה הוא מגדל את תוצרתו ומי כל בעלי הזכויות עליה, ואת כולם יש להחתיים על הרשאה למכירת זכויותיהם.
4. יש להשתמש כבסיס בנוסח ההרשאות ונוסח המכירה שנעשו בשמיטת תשס"ח, וגם אחרי המכירה יש להימנע מלזרוע בקרקעות ע"י יהודי, בהתאם לתנאים שהתנו מייסדי היתר המכירה.